ELMİ-METODİK MƏRKƏZ

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ 86-CI İLDÖNÜMÜ

TURİZM-MƏLUMAT BİLGİSİ

FEYRUZ BAĞIROV

ELMİ-METODİK MƏRKƏZ

NAXÇIVAN
MUXTAR RESPUBLİKASININ
86-CI İLDÖNÜMÜ

Naxçıvan Diyarı haqqında turizm-məlumat bilgisi

Naxçıvan Muxtar Respublikası, Azərbaycan Respublikasının tərkibində Muxtar dövlətdir. Paytaxt şəhəri Nuh yurdu-Naxçıvandır. Ərazisi 5.365 km2, əhalisi 400.429 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir, dövlət dili-Azərbaycan türk dilidir.

Muxtar Respublikanın qanunverici hakimiyyəti 45 deputatdan ibarət Naxçıvan MR Ali Məclisi, Nazirlər Kabineti və Ali Məhkəmədən ibarətdir. Naxçıvan MR-in ali vəzifəli şəxsi, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədridir.

Muxtar Respublika 7 inzibati rayondan-Şərur, Babək, Ordubad, Culfa, Kəngərli, Şahbuz və Sədərəkdən ibarətdir. İnzibati ərazidə Naxçıvan, Ordubad, Culfa, Şərur və Şahbuz şəhərləri ilə bərabər, 8 qəsəbə və 160 inzibati yaşayış məntəqəsi də vardır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 2005-ci il 6 dekabr tarixli sərəncamından sonra, respublika ərazisindəki mövcud 788 yeni tarixi abidə tədqiq edilərək təsdiq olumnuş və bütövıükdə 1.165 abidə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən pasportlaşdılmışdır. Bu işdə Naxçıvan MR Tarixi Abidələri Mühafizə Cəmiyyəti tərəfindən lazimi məsləhətlər verilmişdir.

Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi üçün Naxçıvan tarixinin də öyrənilməsinə diqqət verən Heydər Əliyev tarixin yaddaşına bu sözləri əlavə edərək qürurla demişdir:-“Naxçıvanın qədim tarixi var. Ancaq Azərbaycanın, millətimizin, Azərbaycan xalqının qədimliyini dərin köklərini, zəngin mədəniyyətini və ulu babalarımızdan bizə gəlib çatmış irsi daha dərindən dərk etməyin, daha yaxşı bilməyin, şübhəsiz ki, bugünkü və gələcək nəsillər üçün çox əhəmiyyəti vardır. Bütün Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvanda bu tədqiqatlar aparılmalıdır, bu işlər görülməlidir. Biz alimlərimizdən, tədqiqatçılarımızdan, ədəbiyyatşünaslarımızdan, tarixçilərimizdən, bax, bu istiqamətdə yeni-yeni əsərlər gözləyirik”.

Naxçıvan şəhəri

Naxçıvan şəhəri, qədim tarixi və adət-ənənələri olan əzəli bir yaşayış məskəni kimi sənaye, elm və mədəniyyət mərkəzidir.

Naxçıvan, Muxtar Respublikanın paytaxt şəhəridir. Araz çayının sol sahilində yerləşir, ərazisi 35,5 km2, əhalisi 82.941 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Mühüm dəmir yolu və hava nəqliyyatı qovşağıdır. Şəhərdə Azərbaycan Dəmir yolu İdarəsinin Naxçıvan şöbəsi yerləşir. Əvvəlki illərdə "Naxçıvan" dəmir yolu stansiyasından "Araz" və "Dostluq" qatarları habelə "Naxçıvan-Moskva" tranzit Super vaqonları da yola düşürdü. Haliyyədə Muxtar respublika ərazisində hər gün Naxçıvan-Təbriz və Ordubad-Sədərək istiqamətində işləyən qatarlar sərnişinlərin xidmətindədir. Tarixi "İpək yolu" da bu şəhərdən keçir. Naxçıvan Azərbaycanın və dünyanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Bir şox qədim və orta əsr tarixçi-coğrafiyaşünasları Naxçıvan şəhərinin e.ə. 1539-cu ildə salındığını qeyd edirlər.

Naxçıvan şəhərində 3 ali məktəb, 3 kollec və 1 litsey, Azərbaycan MEA-nın Naxçıvan Bölməsi, 4 Klub və Mədəniyyət Sarayı, 8 Kitabxana, 6 Uşaq Musiqi Məktəbi, 5 Məktəbdənkənar Uşaq Tərbiyə Mərkəzi, 3 Dövlət və 1 Xalq Teatrı, Dövlət Filarmoniyası, 10 Muzey, Dövlət Şəkil Qalareyası ilə Sərgi Salonu və Turizm Mərkəzi fəaliyyət göstərir. İdaman obyektlərindən Stadion, son illərdə inşa edilmiş "Olimpiya" İdman Kompleksi, Üzgüçülük Mərkəzi, Şahmat Mərkəzi və s., əhalinin istifadəsindədir.

Naxçıvanda "Şərq qapısı" və "Nuh yurdu" qəzetləri nəşr olunur. "NTV" və "Kanal-35" radio-televiziya kanalları efirə buraxılır. Şəhərdə Beynəlxalq Hava Limanı, Dəmir yolu və Avto vağzalları fəaliyyət göstərir. Bundan başqa səhiyyə-sağlamlıq müəssisələrindən Respublika xəstəxanası, Respublika Diaqonostika və Doğum Mərkəzi, İxtisaslaşdırılmış Dispanser, Mərkəzi Xəstəxana, Təcili-tibbi yardım Stansiyası, Mərkəzi Poliklinika, Vərəm əleyhinə, Dəri-zöhrəvi, Nevroloji və Eepidemoloji və s. müəssisələrlə bərabər "Duzdağ" Fizioterepiya Xəstəxanası insanların sağlamlığına xidmət göstərir.

Naxçıvan qədim və orta əsrlərdə müdafiə məqsədli qalaları və memarlıq abidələri ilə zəngin olan şəhərdir. Memar Əcəmi Əbubəkr oğlunun Naxçıvanda yaratdığı əzəmətli memarlıq inciləri, digər şəhərlərin memarlıq abidələrindən fərqlidir. Belə ki, tarixi memarlıq abidələrindən Mömünə Xatun türbəsi. Yusif Kuseyr oğlu türbəsi daha sonrakı dövrlərdə tikilmiş, İmamzadə kompleksi, Buzxana, İsmayılxan hamamı, Came məscidi və s. dövrümüzədək qalmışdır. Sovet dövründə məhv edilmiş Naxçıvandakı Nuh Türbəsi, Naxçıvan MR Ali Məclisi Sədrinin diqqət və qayğısı nəticəsində yenidən bərpa edilərək dünya turistlərinin ziyarət obyektinə çevrilmişdir.



Naxçıvanda bərpa olunmuş Nuh Türbəsi

1992-ci ildən Naxçıvanda Türkiyə Respublikası ilə İran İslam Respublikasının Baş Konsulluqları fəaliyyət göstərir. Şəhərdə 66 tarixi mədəniyyət abidəsi qeydiyyata alınmışdır ki, onların 7-si dünya şöhrətli, 42-si ölkə və 17-si isə yerli əhəmiyyətlidir.

Babək rayonu

Babək, Naxçıvan Muxtar Respublikanın inzibati rayonudur. 1930-cu ildə Naxçıvan rayonu ərazisində yaradılmış, sonradan 1979-cu ildə Babək adı ilə müstəqil rayon kimi Culfa rayonundakı Haçaparaq kənd əraziləri ilə Əshabi-kəhf dağı (1.665m.) da inzibati əraziyə biləşdirilmişdir. Rayon şimal-şərqdə Ermənistan respublikası, cənubda İran, qərbdə Culfa və Şahbuz, şərqdə isə Kəngərli rayonu ilə həmsərhəddir.

Babək rayonunun sahəsi 0,9 min km2, əhalisi 63.339 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Rayonda Babək qəsəbəsi ilə birgə 39 sayda inzibati yaşayış məntəqəsi vardır. Rayon Azərbaycan sərkərdəsi Babək Xürrəminin şərəfinə onun adı ilə adlandırılmış və mərkəzdə böyük el qəhrəmanına heykəl qoyulmuşdur.

Naxçıvan şəhərindən Babək rayon mərkəzinə 8 km məsafədə asfalt yol gəlir. Muxtar Respublikanın paytaxtı Naxçıvan şəhəri Babək rayon ərazisinin mərkəzində yerləşdiyindən rayonun ən ucqar kəndlərinə rahat asfalt yol ilə getmək mümkündür. Belə ki, təmiz havası, saf suyu və füsünkar təbii mənzərəsi olan Yuxarı və Aşagı Buzqov, Gərməçataq, Payız, Gülşənəbad, Xalxal, Sirab, Vayxır, Məzrə və s. kəndlərdə turistlərin istirahəti üçün əlverişli şərait vardır. Bundan başqa ərazidəki çay və göllərin kənarları da turistlər üçün istirahət məskəni sayıla bilər.

Babək rayon mərkəzindən 14 km. şimalda okean səviyyəsindən 1.100 m. yüksəklikdə Sirab kəndində Sarı dağın ətəyindən çıxan soyuq “Sirab” mineral suyu, 1966-ci ildən sənaye əsasları ilə qablaşdırılır. El arasında “sirrili su” adlanan 23-dən artıq mineral sulu bulaqlar e.ə. III-I minilliklərin yadigarıdır.

Rayonun ərazisində müasir tələbata uyğunlaşdırılmış Klub və Mədəniyyət evləri, Kitabxana və İstirahət parkı, Uşaq Musiqi Məktəbi, Tarix-diyarşünaslıq Muzeyi, Nehrəm kəndindəki C.Məmmədquluzadənin dərs dediyi məktəbdə Xatirə-Muzeyi və s. vardır. Rayonda “Şərqin səhəri” adlı qəzet redaksiyası da fəaliyyət göstərir.

Babək rayon ərazilərində lap qədim dövrlərdən əkinçi və maldarlar məskunlaşaraq kənd təsərrüfatının bu vacib sahələri ilə məşğul olmuşlar. Rayon ərazisində mövcud olan və dünya əhəmiyətli sayılan arxeoloji tarixi abidələrdən qədim insan məkənləri olmuş I və II Kültəpə qazıntı obyektlərini misal çəkmək olar. İndiyədək bu yerlərə məxsus 133 abidə Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Muxtar respublika TAMC tərəfindən öyrənilərək qeydə alınmışdır. Onlardan 5-i dünya, 43-ü ölkə və 85-i isə yerli əhəmiyyətlidir.

Dünya dəyərli tarixi abidələrdən olan “Əshabi-kəhf” ziyarətgahı, son illərdə Muxtar respublika Ali Məclisi sədrinin şəxsən qayğısı ilə yenidən bərpa edilərək, dünyanın hər yerindən buraya gələn turistlərin sayını artırmışdır.

Babək rayon ərazisində Naxçıvan şəhərindən 14 km məsafədə Duzdağın cənub yamacında qədim insanların məskunlaşdığı duz mağarası vardır. Həmin təbii mağara yaxınlığında binalar tikilməklə, ölkə əhəmiyyətli Duzdağ Fizoterepiya Xəstəxanası yaradılmışdır. Astma xəstəliyinə yoluxmuş xəstələr həmin mağara-xəstəxanada, təbii surətdə zəngin natrium və xlor ionları mühitində müalicə olunurlar.

Dünyada analoqu olmayan təbii yolla bu cür müalicə metodunun şöhrəti genişləndiyindən, son illərdə bura xarici ölkələrdən də müalicəyə gələnlərin sayı, artmadadır.

Culfa rayonu

Culfa, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 1930-cu ildə yaradılmışdır. 1948-ci ildə Əbrəqunis adlı rayon ləğv edilərək ona aid olmuş inzibati ərazilər Culfa rayonunda birləşdirilmişdir. Rayonun ərazisi şimal-şərqdə Ermənistan, cənubda İran, qərbdə Babək rayonu, şimal-qərbdə Şahbuz rayonu və şərqdə Ordubad rayonu ilə həmsərhəddir. Sahəsi 1,0 min km2, əhalisi 39.600 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir

Rayonun mərkəzi Culfa şəhəri olmaqla 24 inzibati yaşayış məntəqəsindən ibarətdir. Naxçıvandan 40 km. məsafədə yerləşən Culfa şəhərindən Naxçıvan-Ordubad magistral şose və dəmir yolları keçir. Ərazidə heyvandarlıqla üzümçülük daha çox inkişaf etdiyindən, Culfa əsasən kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış rayon sayılır.

Rayon əraziləri faydalı qazıntı yataqları və mineral (termal və soyuq) sularla zəngindir. Termal bulaqlar Culfadan 8 km. şimal-şərqdəki Darıdağın ətəyindədir. Soyuq sulu mineral bulaqlar isə rayonun Qazançı, Xoşkeşin, Ərəfsə, Gülüstan, Nəhəcir və başqa kəndlərindədir. Rayonun zəngin bitki və heyvanlar aləmi vardır ki, onlardan enli yarpqalı çoxillik ağaclardan palıd, fıstıq, vələs, heyvanlardan isə dağ qoyunu, dağ keçisi, canavar, tülkü, dovşan, oxlu kirpi və s-ni göstərmək olar.

Əzəmət simvoluna çevrilmiş İlan dağ (2.415 m.) rayon ərazisindən axıb keçən Əlincə çayının sol sahilindədir. İlandağda aşkar olunmuş e. ə 820-810-cu ullərə aid qədim Mixi yazılı daş kitabə aşkar olmuş və yazının surəti 1989-cu ildə İtaliyadakı elmi jurnalda dərc olunmuş.

Amerikada yaşayan və orada nəşr etdirdiyi ingilisdilli “Babylon-Azərbaycan” jurnalı ilə tanınan həmyerlimiz Dr.Tariyel Əliyevin yazısına görə, 1988-ci ildə ermənilər tərəfindən Culfa rayonundakı İlandağın ətəklərində qayaüstü mixi yazılarının foto şəklini çəkmişlər. Onlar həmin yazını deşifrə etmiş və İtaliyada nəşr etdirdikləri “Studi Micenei ed Eqeo-Anatolici” jurnalında “urartu yazısı” kimi bildirmişlər.

Ermənilərin yalanını göstərən T.Əliyev, həmin yazıları deşifrəyə saldırıb və sübut etmişdir ki, İlandağ qayaüstü mixi yazısı qədim Azərbaycan türkcəsincədir. Və o, indi Türkiyədə “Kef Qələsi” kimi tanınan qədim Haldini qala-şəhərin zadəganı olan və tarixin yaddaşına düşmüş Qarun ilə Naxçıvan (Nəşəvi) hakimi Sərdar (b.e.ə.825-810) (ermənilər onu tarixdə olmayan Urartu çarı kimi də bildirirlər) arasında baş tutmamış sövdələşməni bildirir.

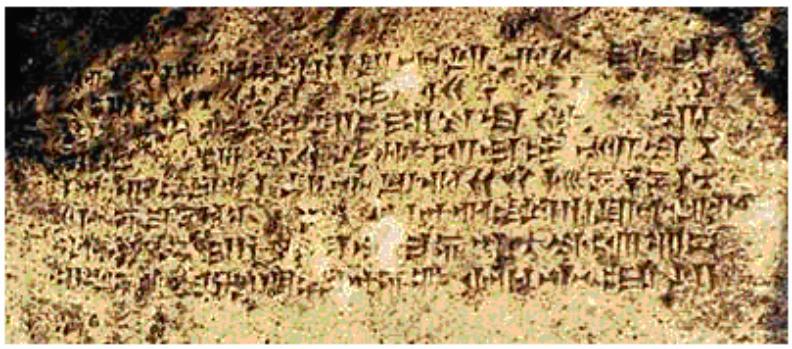

Naxçıvandakı İlandağdan tapılan mixi yazısı

Dr.T.Əliyev tərəfindən oxunan yazının birinci sətri aşağıdakı kimi səslənir:

Deşifrəsi: “Hal-di-ni-ni us-ma-si-ni. Is-pu-u-i-ni-se, msarx-duri (bad)-hi-ni-se.

Mənası: Haldininin uzması (uzlaşması) nə işpu oynusa, Sərduri bəd (pis) hinişə (qəzəblənə)! İlandağdan tapılan mixi yazıda deyilir ki;-“Qarun, Haldini ərazilərini Sərdara satmaq istəmiş. Pulunu girov qoymuş Sərdar, Haldinə gəlib və pulunu istəmişdir. Qarun isə pulu verməyərək, Sərdarı da tanımaq istəməmişdir”.

1792-ci ildə Azərbaycanın İrəvan xanlarına məxsus olmuş tarixi Sərdar sarayındakı son bərpa işləri, 1850-ci ildə orta əsrlərin memarlıq kompleksində aparılmışdır. Saraydakı süjetli bədii panno və monumental (Fətəli şah, Abbas Mirzə və başqalarının) portretləri, nəqqaş M.Q.İrəvani (1825-1875) tərəfindən bərpa olunmuşdur.

İrəvandakı tarixi Sərdar sarayı, 20-ci əsrin ortalarında Rusiyadakı gizli masson təşkilatının fəallarından olan müsəlmanların qənimi, Qafqaz canişini Y.A.Qolovin (1782-1858) tərəfindən uçurdulmuş və sonrakı illərdə orada başqa bina tikilmişdir). (Bax; “ASE”, 10 cilddə, VIII cild, Bakı-1984, “İskusstvo Azerbaydjana” (rusca), 4 cild, Bakı-1954).

Dr.T.Əliyevə görə;-“Naxçıvanın simvolu İlandağın qaya səthinə 4-5 min il bundan öncə Azərbaycanca qazılmış bu yazı, Dəclə-Fərat çayqovşağı (Mesapotamiya) Mədəniyyəti ilə eyni səviyyədə tutulan və haqqında çox deyilən “Kür-Araz mədəniyyətinin” yaradıcılarının məhz bizim ulu xalqın olmasına qəti şəkildə sübutdur”. (Bax;Dr.Tariyel Əliyev, “Babylon Azerbaijan” (ingiliscə) jurnalı, ABŞ, Sietl-2008, № 1).

Rayon əraziləri əsası eramızdan əvvəl 3-cü minillikdən başlayaraq qoyulmuş tarixi arxeoloji abidələrlə zəngindir. Memarlıq abidələrindən Gülüstan türbəsini, Karvansara (XIII əsr), Araz çayı üzərindəki asmatağlı körpü (XIII əsr), Əlincə qalası, Xanəgah, Qazançı körpüsü, hamam (XVII əsr), məscid (XIX əsr) və s. göstərmək olar.

Rayon üzrə dövlət tərəfindən mühafizə olunan 201 abidədən 7-si dünya, 76-sı ölkə, 118-i isə yerli əhəmiyyətlidir. Ərazidə həmçinin "Gülüstan" tarix-mədəniyyət qoruğu da vardır. Culfa şəhərində son illərdə Cümə məscidi tikilmiş, səhiyyə, təhsil və mədəniyyət sahələri inkişaf etdirilmişdir. Şəhərdə "Arazın səsi" adlı rayon qəzetinin redaksiyası, Tarix-ölkəşünaslıq Muzeyi fəaliyyət göstərir.

Rayon mərkəzindən 37 km.-lik məsafədə Əlincə çayının sahilində Xanəgah kəndi vardır. Kənddəki "Şeyx Xorasan" xanəgahında Azərbaycan xalqının filosofu, hürufilik təriqətinin bilicisi Astabadlı Fəzlullah Nəiminin (1340-1394) məzarüstü türbəsi vardır. Rayondakı "Şeyx Xorasan" xanəgahı ilə əzəmətli Əlincə qalası turistlərin marağına səbəb olan tarixi yerlərdən biridir. Culfa şəhərindən Araz çayı üzərindəki körpü ilə İrana (Cənubi Azərbaycana) maşın və dəmir yolu ilə vətəndaşlar, rahatlıqla hər iki tərəfə keçirlər.

Ordubad rayonu

Ordubad, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 1930-cu ildə yaradılmışdır. Cənubda İranla, şimalda və şərqdə Ermənistanla, qərbdə Culfa rayonu ilə həmsərhəddir. Orta əsrlər dövründə Ordubad şəhərinin yerindəki yaşayış məskəni Qoqten adlanırdı.

Ordubad rayonunun sahəsi 0,97 min km2, əhalisi 45.241 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Naxçıvan şəhərindən sonra respublikada böyüklüyünə görə ikinci sayılan Ordubad şəhəri ilə bərabər, rayonda 44 inzibati yaşayış məntəqəsi vardır. Naxçıvandan Ordubad rayon mərkəzinə 75 km uzunluğunda asfalt yol gəlir. Ərazidəki "Ordubad" dəmir yolu stansiyasından əvvəllər tranzit Moskva-Bakı-Tehran və Moskva-Bakı-Yerevan qatarları keçirdi. Bundan başqa "Araz" və "Dostluq" qatarları da Ordubadda dayanırdı.

Rayonun ərazisi əsasən dağlıq sahələrdən ibarətdir. Muxtar Rspublikada ən yüksək yer Qapıcıq (3.904 m.) zirvəsi Ordubad ərazisinin Zəngəzur silsiləsindədir. Rayondakı dağ sahələri faydalı qazıntılarla zəngindir.

Ordubadçayın axarı boyu salınmış bu qədim şəhər özünün cənnətəbənzər meyvə bağları, çoxsaylı şirin, dişgöynədən və bol sulu axar-baxarlı dərinquyulu dəhnə və kəhrizləri ilə lap qədimlərdən məşhurdur. Təsadüfi deyil ki, akademik Həsən Əliyev (1907-1993) Ordubadı Azərbaycanın cənnəti adlandırmışdır.

Ordubad aqrar-sənaye rayonudur. Belə ki, rayonda meyvəçilik, ipəkçilik və heyvandarlıq əsas sahələrdən biridir. Ordubadın sənaye sahələri əsasən filiz mədənləri, ipək kombinatı, konserv zavodu, qənnadı və tikinti materialları sexlərindən və s. ibarərtdir. Ordubad ipəyi keçən əsrin ortalarında dünya sərgilərində 13 dəfə qızıl medalla təltif olunmuşdur.

Rayon ərazisi ta Daş dövründən qədim insanların məskəni olduğundan, bu yer xeyli miqdarda nekropollar, qaya rəsmləri, pir və memarlıq abidələri ilə zəngindir.

Ərazidə ilkin və son orta əsrlərə aid istehkam qurğuları, qalalar, türbələr, ziyarətgahlar və s. vardır. Haliyyədə rayondakı 291 tarixi abidədən 4-ü dünya, 111-i ölkə və 176 sı-i yerli əhəmiyyətə malik olub, dövlət tərəfindən qorunur. Tarixi memarlıq abidələri ilə zəngin olan Ordubad şəhərinin özü, 1977-ci ildən qoruq-şəhər elan olunmuşdur. Rayon ərazisində Azərbaycan parkları siyahısına daxil edilmiş Ordubad Milli Parkı özünün nadir bitgi və heyvanat aləmi ilə məşhurdur.

Ordubad rayonu ərazilərinin füsunkar gözəlliyi, turist və təbiət həvəskarlarını həmişə özüzünə cəlb etməkdədir. Tivi və Nəsirvaz kəndləri yaxınlığındakı Qaranquş yaylasında aşkar edilmiş “Gəmiqaya” qayasəthi rəsmləri Azərbaycan ərazisində Qobustandan sonra ikinci ən böyük yazılı petroqliflərin qazıldığı abidə sayılır. Onların yaranma tarixi 5-6 min ildən artıqdır. Həmin ərazilər də son illərdə dövlət qoruğu elan olunmuşdur.



Gəmiqayadakı petroqliflərdən “keçilər “rəsmi.

Bundan başqa, Ordubad rayonundakı Xaraba Gilan qədim yaşayış yeri, Aza kəndindəki körpü, Dər kəndindəki türbələr, o cümlədən də Ordubad şəhərindəki yaşı iki yüz ildən artıq əzəmətli çinar ağacları, məscid, mədrəsə, zorxana, buzxana, kəhrizlər və s. yerlər xalqımızın qədim mədəni irsinin ulu nişanələridir. Ordubad xalqı əsrlər boyu torpağa bağlılığı ilə fərqlənmiş, onun sərvətlərini qoruyub saxlamış, xalq folkloruna, nağıl və dastanlarına, əsatirlərinə, zəngin adət-ənənələrinə, elin özünəməxsus mətbəxinə həmişə sadiq olmuşdur.

Tədqiqatçı Həmzə Vəli yazır ki; -"Azərbaycan el qəhrəmanı Babək ərəb xilafət orduları ilə özünün son döyüşlərini Gilançay vadisindəki Biləv kəndi yaxınlığında ucalan Babək Qalası, döyüş üçün əlverişli istehkam olmuşdur. Ordubadın Hüştürüngə adlı qəbristanlığında "Malik İbrahim piri"nin yanındakı məzar, ərəb sərkərdəsi İbrahim əl Ləis ibn Əl-Fədlədir. O, Afşinin ümumi rəhbərliyi ilə Babəkə qarşı bu istiqamətdə vuruşmuş ordunun başında durmuşdur. 10-11-ci əsr ərəb müəllifləri yazırlar ki, İbrahim əl-Ləis 829-830-cu illərdəki ağır döyüşlərdə Babək tərəfindən Bəlkə dağının ətəyindəki Qoqtendə (Ordubadda) məğlub edilmişdir". (Bax; Həmzə Vəli, "Babək Xürrəminin son taleyi", Bakı-1998,).

Qədim Ordubadın qəhrəmanlıq səhifələri ilə yanaşı, Azərbaycan təhsilinin inkişafındakı rolu da az deyil. Əvvəllər Azərbaycanın Əməkdar müəllimi Ə.H.Qənbərli (1907-1987), uzun müddət direktor olduğu Ordubad Pedağoji Texnikumu, nəinki Muxtar Respublikada Azərbaycanda və həm də qonşu Ermənistan SSR-də təhsilin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ordubad Pedağoji Texnikumunun yüzlərlə məzunu sonralar Azərbayanın ictimai həyatında fəaliyət göstərmişdir. Azərbaycanın siyasi-ictimai xadimi Azərbaycan prezdenti Ə.Q.Əliyev (Elçibəy) (1938-2000), həmin texnikumun yetirmələrindən biri olmuşdur.

Ordubad şəhərində maarifpərvər ziyalı M.Sidqinin, akademik Y.Məmmədəliyevin, müharibə qəhrəmanı N.Rəfiyevin Ev-muzeyləri, həmçinin Tarix-ölkəşünaslıq Muzeyi, Mədəniyyət evi, Xalq teatrı, Uşaq Musiqi Məktəbi, Litsey və digər növ çoxsaylı orta məktəblər, "El həyatı" qəzeti və s. fəaliyyət göstərir.

Çəkilişinə 1980-ci illərin əvvəllərində başlanmış Bakı-Naxçıvan Arazboyu (onu "İpək yolu" da adlandırmaq olardı) magistral şoşe yolu təhlükəsizliyi və müasir standartlara cavab verəcək tələblər səviyyəsində tikilməsi ilə iki canbir respublikanı daha qısa məsafədə birləşdirmək məqsədini güdürdü. Lakin Ermənistanın Meğri rayounandan keçəcək hissəsində ermənilər adətləri üzrə qışqırıq salaraq, Azərbaycanı onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanla magistral "arteriya" ilə birləşdiməyə qoymadılar.

O zaman Sovet sistemi üçün hərbi-strateji əhəmiyyət kəsb etdiyindən çəkilən yola qarşı Ermənistan rəhbərliyində baş qaldıran antitürk etirazları Moskvadakı erməni lobbisinin təzyiqi ilə yarmçıq dayandırıldı. Şose yolu Ermənistan sərhəddini kəsib, sonradan Ermənistana verilmiş tarixən azərbaycanlıların yaşadıqları Nüvədi qəsəbəsinin ayağında "başa çatdı". Mincivan-Vejnəli-Ağbənd-Nüvədi arasındakı kəskin sərt qayaları, hündür keçilməz dağ və dərin dərləri nisbətən düz xətt boyu kəsib keçən magistral asfalt yol, az keçmədən Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni istila etmiş erməni quldurlarının əlinə keçdi...

Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdən sonra düşmən əlinə keçirə bildiyi Azərbaycan torpaqlarında vandalizmin ən qatı nümunəsini nümayiş etdirərək, Füzulidən Ordubadın Meğri ilə qonşu olan Salam Məlik stansiyasına kimi dəmir yol xəttini tamam sökərək, Muxtar Respublikanın Azərbaycanın Arazboyu və digər bölgələri və xüsusən də Bakı ilə dəmiryolu əlaqələrindən məhrum etmişdir. İndi Muxtar respublikaya, yalnız hava yolu ilə enmək və oradan qalxmaq mümkündür. 20 ildir ki, Respublika tam blokada şəraitində yaşamını davam etdirir.

Şahbuz rayonu

Şahbuz, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 1930-cu ildə Naxçıvan rayonu inzibati ərazisində yaradılmış, sonradan 1964-cü ildə ayrılaraq, müstəqil rayon statusu qazanmışdır Şimalda və şərqdə Ermənistan Respublikası ilə, cənubda Culfa rayonu, qərbdə Babək rayonu ilə həmsərhəddir.

Şahbuz rayonunun sahəsi 0,82 min km2, əhalisi 22.821 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Rayon ərazisində Şahbuz şəhəri ilə bərabər, 24 sayda inzibati yaşayış məntəqəsi vardır. Naxçıvandan Şahbuz rayon mərkəzinə 33 km məsafədə asfalt yol gəlir. Vaxtilə işlək olmuş və Muxtar Respublikanı Azərbaycanla birləşdirən yeganə Naxçıvan-Sisyan-Şuşa-Ağdam magistral şose yolu Şahbuz rayonu ərazisindən keçir.

Şahbuz rayonu əsasən dağlıq ərazidən ibarətdir. Rayon quzeydən Dərələyəz dağ silsiləsinin, cənubdan isə Zəngəzur dağ silsiləsinin qərb yamacındadır. Şahbuz rayonu əraziləri yeraltı faydalı qazıntı yataqları və mineral sularla zəngindir. Ərazinin yayı quraq, qışı soyuq keçən sərt iqlimi var. Suyu bol olan əsas çayları Naxçıvançayın qolları sayılan Salvartı, Kükü və Şahbuz çaylarıdır. Rayondakı Batabat, Salvartı, Qanlı göl təbii yaranmış, Vayxır dəryaçası isə süni su anbarlarıdır. Batabat yaylası ilə Biçənək və Rüstəm meşələri turistlərin dincəlməsi üçün əlvrişli yerlərdəndir.

Şahbuz rayon ərazilərində nadir heyvan və bitki aləmi vardır. Fauna və floranın qorunması məqsədi ilə, 2003-cü ildə rayondakı Zəngəzur silsiləsinin 2.100-2.500 m sahələri və biçənək əraziləri, Dövlət Təbiət Qoruğu elan olunmuşdur. Rayondakı Batabat yaylası yaz-yay mövsümündə istirahət üçün əlverişli olduğundan, şahbuzlular ora dincəlməyə qalxır, xüsusən bal yetişdirmək üçün təbii imkanlarını nəzərə alan arıçılar o yaylaqlarda daha çox məskən salırlar.

Şahbuz rayonu, dediyimiz kimi, əsasən dağlıq yer olduğundan, kənd təsərrüfatının meyvəçilik və heyvandarlıq sahəsi üçün dah çox əlverişlidir. Ərazidə arıçılığı inkişaf etdirmək üçün çox yaxşı təbii-coğrafi iqlim şəraiti vardır.

Rayondakı “Badamlı” mineral süfrə su emalı sənaye əsasları ilə hələ 1949-cu ildən istehsal olunur. Bu yaxınlarda Naxçıvan şəhərində istifadəyə verimmiş yüksək texnoloji dünya standartlar səviyyəsindəki “Badamlı” minral su zavodu isə 35 km-lik məsafədən plastik çənlərdə gətirilən həmin qiymətli suyun daha yüksək keyffiyətlə və yüksək miqdarda emalına imkanlar açır.

Şahbuz rayonunda üzümçülük sahəsi də geniş inkişaf etdiyindən, yüksək keyfiyyətli şərab emal edən müasir zavod da vardır. Şahbuzda Mədəniyyət evi, Kitabxana, Tarix-diyarşünaslıq Muzeyi, Azərbaycan MEA Naxçıvan Bölməsinin Astrofizika Rəsədxanası və s. də fəaliyyət göstərir. Şahbuz şəhərində rayon əhəmiyyətli “Oğuz səsi” adlı qəzet nəşr olunr.

Rayon ərazisində Enolit, Tunc, Dəmir, Antik dövrlərinə və Orta əsrlərə aid yaşayış yerləri, kurqanlar, qəbirüstü simvolik abidələr aşkar edilmişdir. Ərazilərdə orta əsrlərə aid istehkam qala bürcləri, habelə karvansara, pir yerləri, körpü və məscidlər dövrümüzədək qalmış. Onlardan 137 abidə dövlət tərəfindən qorunur ki, onlardan 6-sı dünya, 37-si ölkə və 94-ü yerli əhəmiyyətli tarixi abidələrdir.

Kəngərli rayonu

Kəngərli, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 2004-cü ildə Babək və Şərur rayonu torpaq ərazilərindən kəsilib verilməklə yeni inzibati ərazi yaradılıb. Rayonun ərazisi şimal-şərqdə Ermənistan Respublikası, cənub-qərbdə İran (Cənubi Azərbaycan) qərbdə Şərur rayonu və şərqdə Şərur rayonu ilə həmsərhəddir. Sahəsi 0,7 min km2, əhalisi 27.741 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Rayonun mərkəzi Qıvraq qəsəbəsidir. Rayon 10 sayda inzibati yaşayış məntəqəsindən ibarətdir.

Orta əsrlərdə Mərkəzi Asiyada yaşamış Kanqlı (Kəngərli) Türkdilli tayfalar ərazilərə gələrək, yerli Türk Oğuzları ilə qaynayıb qarışmışlar. Həmin kəndlərin torpaq əraziləri, keçən əsrin 20-ci illərinə kimi Kəngərli soykökündən olan xan və bəylərin ixtiyarında olmuşdur. Ərazilər əvvəllər Şərur rayonu tabeliyində olanda belə "kəngərli" adlanırdı.

Naxçıvandan Kəngərli rayon mərkəzi Qıvrağa 33 km. məsafədə (Naxçıvan-Sədərək) magistral asfalt yol gəlir. Rayon ərazisindəki "Şahtaxtı" dəmir yolu stansiyasından əvvəllər tranzit (Moskva-Bakı-Yerevan və Bakı-Yerevan) qatarları keçirdi.

Ərazinin yayı quraq və çox isti, qışı isə kəskin şaxtalı olub, kontinental iqlimi vardır. Ərazi nadir və endemik bitki və heyvanlar aləmi ilə də fərqlənir. Rayonun torpaq örtüyü əsasən kənd təsərrüfatı əkinləri üzrə yararlıdır.

Rayonun ərazisində qədim və orta əsr dövrlərdən qalma tarixi mədəniyyət abidələri vardır. Həmin abidələr qədim yaşayış yerləri, istehkam qalaları və kurqanlardan ibarətdir. Ərazidəki son tunc və ilk Dəmir dövrlərinə aid Qalaçıq yaşayış yeri, orta və son Tunc dövrünə aid I Qarabağlar qəbiristanlığı, Govurqala ilə Çalxanqala kurqanları, II Bəzəkli qalası, Yurdçu sərdabəsi, Qarabağlar memarlıq kompleksi, I və II Şahtaxtı nekropolları və s., buralarda qədim insanların yaşadığından xəbər verir. Rayonun Şaxtaxtı kəndi ərazisindəki Araz çayı üstündə salınmış Poldəşt körpü vasitəsilə İran və Naxçıvan əhalisi hər iki tərəfə rahatlıqla keçirlər.

Kəngərli rayonundakı 87 tarixi mədəniyyət abidəsi dövlət tərəfindən qorunur. Onlardan 9-u dünya, 39-u ölkə və 39-u isə yerli əhəmiyyətli tarixi abidələrdir. Rayonda bir sıra təhsil, səhiyyə və mədəniyyət müəssisələri fəaliyyət göstərir, "Yeni həyat" adlı qəzet nəşr olunur.

Rayondakı Qarabağlar, Xok və Şaxtaxtı kəndlərində qədim dini ziyarətgahlar da mövcuddur. Qarabağlar kəndindəki "Asnı" bulaq-piri ilə 1187-ci ildə Azərbaycan Elxan hökmdarı Hülaku (1256-1265) xanın arvadı Quti Xatunun məzarüstü məqbərəsi müasir turistləri özünə cəlb edir. Bundan başqa rayondakı Çalxanqala kəndinin əraziləri isə təbiət həvəskarları və turistlər üçün mənalı istirahət yeridir.

Şərur rayonu

Şərur, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 1930-cu ildə yaradılmışdır. Şimalda və şimal-şərqdə Ermənistan Respublikası, cənubda və cənub-şərqdə İranla həmsərhəddir.

Şərur (keçmiş Noraşen) rayonunun sahəsi 0,81 min km2, əhalisi 102.837 (2009-cu ilin 01 oktyabr st. məlumatı) nəfərdir. Rayonda mərkəz Şərur (keçmiş İliç) şəhəri və 65 sayda inzibati yaşayış məntəqəsi vardır. Naxçıvandan Şərur rayon mərkəzinə 66 km məsafədə dünya standartları səviyyəsində çəkilmiş yol bu yaxınlarda istifadəyə verilmişdir.

Rayondakı əsas çay sistemi Araz çayının hövzəsinə aiddir. Ərazinin bitki örtüyü yarımsəhra bitkilərindən və dağ kserofitlərindən ibarətdir. Heyvanat aləmi əsasən dağ keçisi, dağ qoyunu (muflon) canavar, tülkü, boz dovşan, vəhşi donuz, qaya dələsi, quşlardan-kəklik, ular, bağrıqara və s.-dən ibarətdir.

Kənd təsərrüfatı rayonu kimi Şərurun əkinçilik sahələrində əsasən tütünçülük, üzümçülük, taxılçılıq və tərəvəzçiliyə geniş yer verilir. Ərazilərdə heyvandarlıq da inkişaf etdirilmişdir. Rayondakı sənaye sahəsi əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və tikinti materiallarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır.

Şərur şəhərindəki "Noraşen" dəmir yolu stansiyasında əvvəllər "Araz" Bakı-Noraşen qatarı (1992-ci ildən Ermənistan tərəfindən yol bağlanmışdır), Moskva-Bakı-Yerevan, Bakı-Yerevan və əks istiqamətdə hərəkət edən qatarların dayanması və xırda təmiri üçün sex də var idi. Rayon ərazisindən Naxçıvan-Sədərək, Naxçıvan-Yerevan və Naxçıvan-İqdır avtomagistralları keçir.

Şərur rayonu dağlıq və dağətəyi zonada yerləşən Gümüşlü, Şahbulaq, Aşağı Yaycı, Dizə, Həmzəli, Axura, Yuxarı Yaycı və başqa kəndlər füsünkar təbii gözəllikləri və tarixi mədəniyyət abidələri ilə zəngin olduğundan, turistləri özünə cəlb edir.

Şərur rayonundakı 219 sayda tarixi və mədəniyyət abidəsi dövlət tərəfindən qorunur. Onlardan 15-i dünya, 97-si ölkə və 107-si isə yerli əhəmiyyətli tarixi abidələrdir. Rayon ərazisində dünya əhəmiyyətli qədim yaşayış yerləri, nekropollar, qalalar, körpülər, qala bürcləri, karvansara və s. kimi Orta əsr memarlıq abidələri və ziyarətgahlar dövlət tərəfindən mühafizə olunur. Tarixi abidələrlə zəngin Arpaçayı hövzəsində 2006-cı ildə Tarix-Mədəniyyət Qoruğu yaradılmışdır.

Rayonda Tarix-diyarşünaslıq Muzeyi, Cümə məscidi, Stadion, "Olimpiya" İdman Mərkəzi, Mərkəzi Xəstəxana, Mədəniyyət sarayı, Xalq teatrı, Uşaq Musiqi Məktəbi, Türk İqtisad Litseyi, Kitabxana və C.Məmmədquluzadənin dərs dediyi Baş Noraşen kəndindəki məktəbdə Ev-Muzeyi də fəaliyyət göstərir. Şərur şəhərində "Şərurun səsi" adlı qəzet redaksiyası da vardır.

Sədərək rayonu

Sədərək, Naxçıvan Muxtar Respublikasının inzibati rayonudur. 1990-cı ildə Şərur rayon inzibati ərazisinin şimal-qərb hissəsində yaradılmışdır. Rayonun ərazisi cənub-qərbdən Türkiyə, şimal-qərbdən Ermənistan, şərqdən və cənub-şərqdən isə Şərur rayonu ilə həmsərhəddir. Sahəsi 0,15 min km2, əhalisi 14.077 (2009-cu ilin 01 oktyabr statistik məlumatı) nəfərdir.

Rayon ərazisi Heydərabad qəsəbəsi ilə 3 sayda inzibati yaşayış məntəqəsindən ibarətdir. Naxçıvandan Sədərək rayon mərkəzinə 88 km. məsafədə asfalt yol gəlir. Rayon ərazisindəki Bakı-İrəvan magistral dəmir yolunda "Qaraburun" stansiyası vardır. Əvvəllər həmin stansiyadan tranzit Moskva-Bakı-Yerevan və Bakı-Yerevan qatarları keçərdi.

Sədərək rayonunun iqlimi quru kontinentaldır. Ərazisində Qaraçay, Çapan çayı və Türkiyə sərhəddi boyu ilə axan Araz çayı vardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarından üzümçülük və taxılçılıq Sədərək rayon iqtisadiyyatının əsas gəlir mənbəyidir. Sədərək rayon ərazisi hələlik sənaye səviyyəsində hasil olunmayan (?) Mineral sularla da zəngindir. Onlardan "Dəhnə", "Qaraburun", "Bahadur" mineral bulaqlarını göstərmək olar.

Sədərək rayon ərazisində arxeoloji tarixi abidələr də vardır. Tədqiqatçılara görə, ərazidə, eradan əvvəl VI minillikdən başlayaraq insanlar məskunlaşmışlar. Ərazidə tarixi memarlıq abidələrindən 3 məscid, orta əsr qala divarları, karvansara, "Ağoğlan" piri, XIX əsrlərə aid hamam tikilisi və s. vardır.

Sədərək rayonu üzrə dövlət tərəfindən mühafizə olunan 31 abidədən 3-ü dünya və 14-ü ölkə və 14-ü isə yerli əhəmiyyətlidir. Rayon ərazisində təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sahələri inkişaf etmişdir. Mədəniyyət Evi, Mərkəzi Kitabxana, Uşaq Musiqi Məktəbi. Şahmat Məktəbi, Tarix-diyarşünaslıq Muzeyi, Mərkəzi Xəstəxana, və s. fəaliyyət göstərir. 2000-ci ildən rayonda "Oğuz yurdu" adlı qəzet nəşr olunur. 1992-ci ilin sentyabr ayında Araz çayı üzərində Türkiyə ilə Naxçıvan arasında tikilən Sədərək-Dilucu -"Ümüd körpüsü" hər iki tərəfin iqtisadi inkişafına təsir göstərmişdir. Körpüdən hər gün İqdır-Naxçıvan və İstanbul-Naxçıvan sərnişin və yük avtomobilləri keçir.

Naxçıvan Diyarı qoca Şərqin Qapısı kimi Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra günü-gündən inkişaf edir, əhalisi firavan yaşayır və mədəniyyətini dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı bacarır. Elə buna görə də Muxtar respublikanın yaradılmasının 85-ci ildönümündə Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev, xanımı ilə birlikdə Naxçıvanda olaraq və buradakı mədəni quruculuq işlərinin bir daha şahidi olmuşdur. Təsadüfü deyil ki, bu il (2009 2-3 Oktyabr), Türkdilli ölkə başçılarının Zirvə toplantısı Naxçıvanda keçirilmişdir. Bundan əvvəlki görüşlər Ankarada (1992), İstanbulda (1994), Bişkekdə (1995), Daşkənddə (1996), Astanada (1998), Bakıda (2000), İstanbulda (2001) və Antalyada (2006) keçirilmişdir.

Naxçıvanda keçirilmiş növbəti toplantıya Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Prezidenti Abdullah Gül, Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Qırğızıstzn Prezidenti Kurmanbek Bakiyev və Türkmənistan Nazirlər Kabineti sədrinin müavini Xidır Saparlıyev gəlmişlər. Naxçıvandakı "Duzdağ" mehmanxanasının konfrans salonunda Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov da iştirak etmişdir. Fəxri qonaqlar Naxçıvanın mədəniyyəti ilə tanış olaraq, Muxtar Diyarın turizm işinə maraqlı olmuşlar. Nümayəndə heyəti şəhərdəki tarixi memarlıq abidələrinə baxmış, Açıq səma altındakı Muzeyin daşdan yonulmuş orta əsr qoç heykəllər və Nuh türbəsi memarlıq abidəsi ilə də tanış olmuşlar.

Son illərdə Muxtar respublikanın inkişafı ilə əlaqədar Açıq səma altındakı Muzeyin Nuh türbəsi eksponatlarına baxmaq üçün, xaricdən gələn turist və ziyarətçilərin sayı artmışdır. Bu il İran İslam Respublikasının Prezident müşaviri, mədəniyyət və İslam əlaqələri təşkilatının sədri Mühdi Müstəvi, İranın şərqi Azərbaycan vilayətinin Ustandarı Əhməd Əlirza Behqinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyət muzeydə olmuşlar. Daha sonra ATƏT-in Bakı ofisinin yeni təyin olunmuş rəhbəri, səfir Bikge Çankorll, Fransa Respublikasının Azərbaycandakı səfiri Qabriel Koller, Belarusiya Respublikasının Azərbaycandakı səfiri Nikolay Patskeviç, və başqaları da muzeydəki eksponatlarla tanış olmuşlar.

Feyruz Bağırov

Naxçıvan MR Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Elmi-Metodik Mərkəzin şöbə müdiri.